

Katarzyna Ostrowska, Mariusz Żuławnik

Niszczenie kartotek Biura „C” MSW w latach 1989-1990

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 4, 235-250

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Katarzyna Ostrowska, Mariusz Żuławnik

NISZCZENIE KARTOTEK BIURA „C” MSW W LATACH 1989–1990

Minister spraw wewnętrznych Antoni Macierewicz 10 lutego 1992 r. powołał Wydział Studiów Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych. Jego zadaniem miało być zbadanie archiwów byłej Służby Bezpieczeństwa w celu weryfikacji osób piastujących wysokie stanowiska w państwie pod kątem ich ewentualnej współpracy z SB¹. Kierownictwo nowo powstałej jednostki powierzono Piotrowi Woyciechowskiemu, 26-letniemu studentowi V roku Wydziału Fizyki na Uniwersytecie Warszawskim. Owocem owianych tajemnicą prac analityczno-badawczych dziewiętnastoosobowego wydziału był raport, który Macierewicz przedłożył pod koniec maja 1992 r. premierowi Janowi Olszewskiemu. Przeszło miesiąc później opublikowano go na łamach „Tygodnika Solidarność”². Poza wyartykułowanymi zagrożeniami wynikającymi z faktu współpracy wysokich urzędników państwowych z komunistyczną „bezpieką” w raporcie znalazły się także informacje dotyczące niszczenia na wielką skalę materiałów SB. Według autorów dokumentu proceder ten rozpoczęto latem 1989 r. i kontynuowano do stycznia 1991 r., bojkotując tym samym wydany przez gen. Czesława Kiszcza w styczniu 1990 r. zakaz niszczenia akt MSW i utworzenie Urzędu Ochrony Państwa³. Proces niszczenia objął nie tylko materiały operacyjne, ale także wszelkie pomoce ewidencyjne, tj. kartoteki oraz zapisy komputerowe. Autorzy raportu nie przytoczyli w nim żadnych danych statystycznych. Ograniczyli się jedynie do podania ogólnych wniosków z trzymiesięcznych prac Wydziału Studiów, który zlikwidowano w lipcu 1992 r., kiedy to tekę ministra spraw wewnętrznych objął Andrzej Milczanowski.

I. Uwagi wstępne

Temat masowego brakowania i niszczenia pomocy ewidencyjnych aparatu bezpieczeństwa PRL na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. pozostaje wciąż

¹ Szerzej na temat prac Wydziału Studiów zob.: M. Grocki, *Konfidenci są wśród nas...*, Warszawa [1992]; *Nieuchronna prawda... Rozmowa z Piotrem Woyciechowskim, szefem Wydziału Studiów MSW, który przygotował informacje przekazane Sejmowi 4 czerwca 1992 roku*, „Czas Krakowski”, 3 VIII 1992, nr 150; „Śladów nie można zatrzeć...”. Z Piotrem Woyciechowskim, byłym szefem Wydziału Studiów Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych Antoniego Macierewicza rozmawiają Piotr Wysocki i Piotr Zaremba, „Życie Warszawy”, 27–28 VI 1992, nr 151.

² *Tajni współpracownicy a bezpieczeństwo RP*, „Tygodnik Solidarność”, 3 VII 1992, nr 27; zob. M. Grocki, *op. cit.*, s. 93–99.

³ Ustawa z 6 IV 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (DzU, 1990, nr 30, poz. 180).

niezbadany. Historycy zwracali dotąd uwagę głównie na kwestię niszczenia dokumentów aktowych SB, MO i PZPR. Natomiast zagadnienie niszczenia dokumentacji ewidencyjnej pomijali lub ograniczali się do podawania lakonicznych informacji⁴. Mogło to wynikać z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, z braku odpowiednich materiałów źródłowych, które by zawierały informacje dotyczące przygotowań oraz samej akcji niszczenia dokumentów „bezpieki”. Trzeba bowiem pamiętać, że wytyczne dotyczące wycofywania, zabezpieczania i niszczenia fiszek kartotecznych były dość często przekazywane w formie ustnej podczas bezpośrednich i telefonicznych rozmów funkcjonariuszy SB. Wspominał o tym dyrektor Biura „C” MSW płk Kazimierz Piotrowski⁵ w notatce służbowej z lipca 1989 r.⁶ oraz jego zastępca płk Janusz Czubacki⁷ w piśmie do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego MSW z grudnia 1989 r.⁸ Potwierdzeniem takiego stanu rzeczy może być także konferencja prasowa zorganizowana w styczniu 1990 r. w związku z przedostaniem się do opinii publicznej informacji o niszczeniu materiałów operacyjnych MSW, podczas której płk Piotrowski zapewniał przedstawicieli mediów, że w tej sprawie jest w stałym kontakcie telefonicznym z szefami wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych⁹. Po drugie, dla historyków badających aparat represji PRL dokumenty aktowe stanowią źródło pierwszej kategorii, podczas gdy wszelka dokumentacja ewidencyjna jest jedynie ich uzupełnieniem. Należy jednak zaznaczyć, że pomoce ewidencyjne pełniły nie tylko funkcję odsyłacza do materiałów aktowych składowanych w archiwum, ale także źródła bezpośredniej informacji¹⁰.

Niniejszy artykuł jest jak dotąd pierwszą próbą zaprezentowania zagadnienia niszczenia kartotek Biura „C” MSW w latach 1989–1990. Literatura przedmiotu wspomina jedynie o tzw. kartotece 560, tj. kartotece zawierającej informacje o współpracy z SB wyłonionych w czerwcowych wyborach 1989 r. parlamentarzystów. Punktem odniesienia pozostaje dla

⁴ Zob. np.: S. Białek, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji SB w województwie opolskim w latach 1987–1990*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 53–107; S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2004, s. 544–546; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990*, Warszawa 1997, s. 384; A. Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989–2001*, Kraków 2004, s. 103–104; *idem*, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004, s. 432–435; R. Peterman, *Proces brakowania i niszczenia akt organów bezpieczeństwa państwa w latach 1954–1990 na przykładzie województwa łódzkiego* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 379–391; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007, s. 339–340, 343.

⁵ Kazimierz Piotrowski, s. Michała, ur. 25 IX 1929 r. w Przedeczu. W resorcie spraw wewnętrznych od 1948 r. Od 1 I 1957 r. naczelnik Wydziału I Biura Ewidencji Operacyjnej, a następnie Wydziału I Biura „C” MSW. W dniu 1 VIII 1972 r. objął stanowisko zastępcy dyrektora Biura „C”, a 17 XII 1979 r. dyrektora. AIPN, 02042/206, Akta osobowe Kazimierza Piotrowskiego.

⁶ AIPN, 0718/41, Notatka dotycząca specjalnego zabezpieczenia materiałów archiwalnych w Biurze „C” MSW z 29 VII 1989 r., k. 14.

⁷ Janusz Czubacki, s. Bolesława, ur. 25 II 1924 r. w Wólce Starej. W resorcie spraw wewnętrznych od 1944 r. Od 1 I 1957 r. zastępca naczelnika Wydziału I Biura Ewidencji Operacyjnej, a następnie zastępca naczelnika Wydziału I Biura „C” MSW. W dniu 20 IV 1980 r. objął stanowisko zastępcy dyrektora Biura „C”. Zwolniony ze służby 20 III 1990 r. AIPN, 0242/1627, Akta osobowe Janusza Czubackiego.

⁸ AIPN, 0718/41, Pismo zastępcy dyrektora Biura „C” MSW płk. Janusza Czubackiego do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego MSW gen. bryg. Stefana Stochaja z grudnia 1989 r., k. 7.

⁹ J. Jachowicz, *Palenie w majestacie prawa*, „Gazeta Wyborcza”, 31 I 1990, nr 26.

¹⁰ W myśl art. 7 pkt 1 Ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z 18 XII 1998 r. (DzU, 1998, nr 155, poz. 1016, z późn. zm.) kartoteki zaliczane są do dokumentów w rozumieniu historycznym.

historyków broszura zatytułowana *Konfidenci są wśród nas...*, wydana prawdopodobnie w 1992 r. przez jednego z pracowników Wydziału Studiów Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych pod pseudonimem Michał Grocki¹¹.

W prezentowanym artykule skupiono się przede wszystkim na opisanu procedury wycofywania, specjalnego zabezpieczania i niszczenia kart z Centralnej Kartoteki Ogólnoinformacyjnej (KOI) SB. Wybór przedmiotu badań nie jest przypadkowy, gdyż kartoteka ta posiadała kluczową pozycję w systemie ewidencyjnym MSW. Kwerendzie poddano ok. 150 j.a. przechowywanych w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie. Wśród licznych dokumentów administracyjnych pionu archiwalnego MSW oraz dotyczących brakowania i niszczenia materiałów aktowych i pomocy ewidencyjnych SB odnaleziono zaledwie kilka, które dotyczą specjalnego zabezpieczenia i niszczenia kartotek w centrali. Ponadto kwerenda przeprowadzona w kartotekach ogólnoinformacyjnej i odtworzeniowej Biura „C” MSW objęła 56 losowo wybranych parlamentarzystów X kadencji Sejmu i I kadencji Senatu PRL (1989–1991), którzy mogli pozostawać w operacyjnym zainteresowaniu organów bezpieczeństwa państwa. Uzyskane w ten sposób zapisy ewidencyjne odnoszące się do większości wytypowanych osób pozwoliły na weryfikację nie tylko wytycznych kierownictwa pionu archiwalnego MSW dotyczących specjalnego zabezpieczenia kart z KOI, ale także funkcjonujących w obiegu naukowym informacji na temat wspomnianej „kartoteki 560”.

II. Struktura i zakres działania Wydziału III Biura „C” MSW

Zachodzące w Polsce na przełomie 1989 i 1990 r. zmiany ustrojowe doprowadziły do głębokiej reorganizacji struktur MSW¹². Mimo iż nie objęła ona pionu archiwalnego, to w zasadniczy sposób wpłynęła na jego pracę. Należące do najbardziej rozbudowanych struktur resortu bezpieczeństwa państwa Biuro „C” – funkcjonujące w ramach MSW na prawach departamentu – wiele przeobrażeń organizacyjnych przeszło pod koniec lat siedemdziesiątych i na początku następnej dekady, co wiązało się z nadmiarem zadań, jakie wówczas przed nim stawiano¹³. U progu likwidacji SB zakres działania i organizacji archiwum określało Zarządzenie nr 035/81 ministra spraw wewnętrznych z 12 sierpnia 1981 r. wraz ze zmianami wprowadzonymi Zarządzeniem nr 075/83 ministra spraw wewnętrznych z 5 października 1983 r. Organizacyjnie archiwum podlegało szefowi Służby Zabezpieczenia Operacyjnego. Jednostką kierował od grudnia 1979 r. do jej likwidacji płk Kazimierz Piotrowski. Od 1983 r. Biuro „C” podzielone było na dwanaście wydziałów. Kartoteki SB znajdowały się w wydziałach I i III. Pierwszy z nich zajmował się rejestrowaniem,

¹¹ Zob.: M. Grocki, *op. cit.*, s. 27; K. Łączyński, *Między państwem agenturalnym a państwem niepodległym* [w:] *Dekomunizacja i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 44; S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk–Warszawa–Kraków 2008, s. 168.

¹² P. Piotrowski, *Przemiany w MSW w latach 1989–1990*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2004, nr 4, s. 45–52.

¹³ Szerzej na temat Biura „C” MSW i KOI zob.: AIPN, 01435/9, Ewidencja operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984, Biuro „C” MSW, Warszawa 1984; AIPN, 01435/21, Historia Biura „C”, oprac. W. Kapczuk, Warszawa 1984; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 34–35; M. Komanińska, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 231–262; P. Milczanowski, *Specyfika struktury organizacyjnej Archiwum MSW* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 221–229; P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 85–89; E. Zajac, *Ślad pozostaje w aktach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 1–2, s. 21–36.

Warszawa, 1989-07-29

T A J N Espec.znaczenia

egz. nr

890728

N O T A T K A

=====

dot. specjalnego zabezpieczenia materiałów
archiwalnych w Biurze "C" MSW

Zgodnie z poleceniem Towarzysza Ministra, Biuro "C" przystąpiło do analizy materiałów archiwalnych w celu zakwalifikowania dokumentów specjalnego znaczenia do wydzielenia ich i szczególnego zabezpieczenia.

Prace powyższe prowadzone będą w czterech zespołach analizujących następujące działy archiwalno-zagadnieniowe:

- 1/ teczki osobowych źródeł informacji złożone po 1975 roku przez wszystkie jednostki operacyjne resortu spraw wewnętrznych a szczególnie dot. osób wykorzystywanych do rozpracowania i kontrolowania operacyjnego struktur ugrupowań opozycyjnych.
- 2/ materiały operacyjne i postępowań przygotowawczych na osoby, które w przeszłości uczestniczyły w nielegalnej działalności a obecnie są senatorami i posłami lub działają w opozycji konstruktywnej.
- 3/ materiały archiwalne dot. hierarchii kościelnej a szczególnie teczki kardynałów i biskupów, księży prowadzących opozycyjną działalność polityczną jak również akta dot. wrogiej działalności aktywistów różnych związków wyznaniowych.
- 4/ materiały archiwalne dot. wyborów i referendum w latach 1946-1989.

Decyzje podjęte w Biurze "C" kwalifikujące materiały do szczególnego zabezpieczenia będą konsultowane z właściwymi jednostkami operacyjnymi w resorcie.

Wyłączone materiały będą przechowywane w specjalnie wydzielonych pomieszczeniach pod bezpośrednim nadzorem Dyrektora Biura "C".

Wyłączone zostaną również z kartoteki ogólnoinformacyjnej karty na osoby przechodzące w tych materiałach i zabezpieczone razem z materiałami.

Podobne działania podejmą Wydziały /Sekcje/ "C" w Wojewódzkich Urzędach Spraw Wewnętrznych. Naczelnicy tych Wydziałów /kierownicy Sekcji/ zostaną odpowiednio poinformowani /ustnie/.

DYREKTOR BIURA "C"

Pik mgr K. PIOTROWSKI

ewidencjonowaniem i statystyką tajnych współpracowników, księży rzymskokatolickich¹⁴, spraw operacyjnych i śledczych oraz opiniowaniem osób ubiegających się o wyjazd za granicę, natomiast drugi – prowadzeniem KOI¹⁵.

W schyłkowym okresie istnienia komunistycznej „bezpieki” naczelnikiem Wydziału III Biura „C” MSW był ppłk Andrzej Bielecki¹⁶, a jego zastępcą ppłk Stanisław Piega¹⁷. Według stanu etatowego z końca 1987 r. w wydziale zatrudnionych było 66 osób¹⁸. Jednostka składała się z sekretariatu oraz trzech zespołów¹⁹:

1. Zespołu Centralnej Kartoteki Ogólnoinformacyjnej, którego zadaniem było udzielanie informacji upoważnionym jednostkom resortu spraw wewnętrznych, koordynacja zainteresowań operacyjnych w odniesieniu do sprawdzanych osób oraz bieżąca aktualizacja i konserwacja zbioru.

2. Zespołu Kontroli, którego praca polegała na kontroli wpływających i opracowanych dokumentów ewidencyjnych, kontroli poprawności układu KOI, a także kontroli realizacji zasad obowiązujących w pracy Wydziału III.

3. Zespołu ds. Informatyzowania Centralnej Kartoteki Ogólnoinformacyjnej, który zajmował się m.in. wprowadzaniem, aktualizacją i weryfikacją danych w Zintegrowanym Systemie Kartotek Operacyjnych (ZSKO), tj. w zbiorze danych kartotecznych przeniesionych na nośniki komputerowe²⁰.

Podstawą pracy Wydziału III była Centralna Kartoteka Ogólnoinformacyjna, która posiadała szczególną pozycję pośród wszystkich kartotek znajdujących się w pionie archiwalnym MSW. KOI była kartoteką fonetyczną ułożoną według nazwisk, imion, imion rodziców, nazwiska panińskiego matki, daty i miejsca urodzenia. Gromadzono w niej nieprzerwanie od 1944 r. wszelkie informacje (podlegające ciągłej aktualizacji) dotyczące zarejestrowanych osób z terenu całej Polski – niezależnie od charakteru zainteresowania nimi jednostek operacyjnych. Kartoteka zawierała informacje zarówno o osobach pozostających w aktualnym (czynnym) zainteresowaniu aparatu bezpieczeństwa (cywilnego i wojskowego), jak i o tych, których sprawy zakończono, a akta złożono w archiwum. Sprawdzeń w KOI dokonywały uprawnione jednostki operacyjne resortu spraw wewnętrznych przed każdym przedsięwzięciem operacyjnym. System sprawdzania osób w kartotece zapobiegał dublowaniu czynności operacyjnych w stosunku do tych samych osób, konspirował zainteresowania jednostek przed niepowołanymi komórkami resortu spraw wewnętrznych i innych służb, a także dostarczał nieznaną informację o sprawdzanej osobie²¹.

Zgodnie z wytycznymi karty, które tworzyły KOI, podlegały systematycznemu brakowaniu. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. wycofywano karty rejestracyjne w następujących przypadkach: śmierć osoby rejestrowanej, niepotwierdzenie danych stanowiących podstawę do zarejestrowania w kartotece, pozyskanie do tajnej współpracy (w takim przypadku kartę wycofywano tylko na czas współpracy), przekazanie materiałów do pionu kryminalnego (wówczas nie wycofywano danych dotyczących przeszłości osoby zarejestrowanej), umorzenie sprawy (kartę pozostawiano w KOI tylko w takim przypadku, gdy umorzono sprawę na mocy amnestii lub też osoba została skazana na karę pozbawienia wolności w zawieszeniu), rehabilitacja (usuwano tylko dane objęte rehabilitacją, pozostałe

¹⁴ W literaturze przedmiotu można natrafić na informację, jakoby w gestii Wydziału III Biura „C” znajdowało się także rejestrowanie teczek ewidencji operacyjnej na księży, tzw. TEOK, zob.: P. Milczanowski, *op. cit.*, s. 226; P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa...*, s. 86. W rzeczywistości zajmował się tym Wydział I Biura „C”.

¹⁵ Kartoteka ogólnoinformacyjna znajdowała się w Wydziale III od 27 XI 1956 r., tj. od powstania Biura Ewidencji Operacyjnej MSW, przemianowanego 2 I 1960 r. na Biuro „C” MSW.

informacje przechowywano nadal w kartotece) oraz mylne zarejestrowanie²². Począwszy od lat sześćdziesiątych zdjęcie osoby z ewidencji nie oznaczało wyłączenia karty z KOI. Fiszki można było wycofać tylko w przypadku całkowitego zniszczenia materiału aktowego. Wycofane karty częściowo brakowano, a częściowo włączano do tzw. kartoteki zniszczeniowej. Stosowne zarządzenia określające kategorie osób podlegających rejestracji decydowały o tym, jakie karty można przechowywać. W pionie archiwalnym MSW obowiązywała zasada, że wszystkie fiszki wycofane z KOI przechowywano przez okres trzech lat²³.

Jak już wspomniano, sytuacja społeczno-polityczna po wyborach czerwcowych 1989 r. i reorganizacja aparatu bezpieczeństwa wpłynęły na zakres działania Wydziału III Biura „C” MSW. Ze sprawozdania z prac wydziału za rok 1989 wynika, że wykonywane w jednostce zadania nie różniły się od tych, które realizowano w poprzednich latach, tj. koncentrowały się na bieżącym opracowywaniu dokumentów ewidencyjnych wpływających do wydziału oraz na wprowadzaniu do ZSKO nowych informacji²⁴. Przytoczone przez naczelnika Wydziału III dane statystyczne świadczą jednak, że w porównaniu z rokiem poprzednim zanotowano w czwartym kwartale 1989 r. z jednej strony znaczny spadek liczby dokonywanych przez jednostki operacyjne sprawdzeń o ok. 40 proc. i nowych rejestracji o ok. 10 proc., z drugiej natomiast wzrost o ok. 30 proc. wpływu kart wzór E-16 z uwagi na fakt zniszczenia materiałów lub stwierdzenia ich braku.

Cywilne organy bezpieczeństwa państwa zostały rozwiązane na mocy Zarządzenia nr 043/90 ministra spraw wewnętrznych z 10 maja 1990 r. o zaprzestaniu działalności Służby Bezpieczeństwa²⁵, a w ich miejsce powołano Urząd Ochrony Państwa. Na bazie Biura „C” MSW powstały: Biuro Ewidencji i Archiwum UOP, Centralne Archiwum MSW oraz Biuro Informatyki Komendy Głównej Policji.

III. Wokół wartości historycznej dokumentów UB/SB

Nie ulega wątpliwości, że główną przyczyną masowego brakowania i niszczenia pomocy ewidencyjnych i materiałów aktowych SB była zmieniająca się po wyborach czerwcowych 1989 r. sytuacja społeczno-polityczna oraz reorganizacja resortu spraw wewnętrznych, w wyniku której zlikwidowano m.in. departamenty: III, IV, V i VI. Potwierdza to analiza zachowanych dokumentów komunistycznej „bezpieki”. Ppłk Andrzej Bielecki w Notatce służbowej

¹⁶ Andrzej Bielecki, s. Henryka, ur. 16 V 1948 r. w Cieszanowie. W resorcie spraw wewnętrznych od 1972 r. Od 1 IX 1972 r. pracował w Biurze „C” MSW, gdzie zajmował się opracowywaniem elektronicznego systemu informacji. 15 XI 1978 r. objął stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału III Biura „C”, a 15 I 1980 r. naczelnika. AIPN, 02042/824, Akta osobowe Andrzeja Bieleckiego.

¹⁷ Stanisław Piega, s. Stefana, ur. 16 I 1925 r. w Trzebnicy. W resorcie spraw wewnętrznych od 1945 r. 1 V 1968 r. objął stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału III Biura „C”. Zwolniony ze służby 6 II 1990 r. AIPN, 0604/1295, Akta osobowe Stanisława Piegi.

¹⁸ AIPN, 0326/576, Sprawozdanie z wykonania zadań przez Wydział III Biura „C” MSW z 4 I 1988 r., k. 143.

¹⁹ AIPN, 1585/5039, Zakres działania Wydziału III Biura „C” – załącznik nr 4 do Zarządzenia nr 01/83 dyrektora Biura „C” MSW z 1983 r., k. 38–40.

²⁰ Szerzej na temat ZSKO zob. T. Ruzikowski, *Zarys Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 79–116.

²¹ E. Zajac, *op. cit.*, s. 27.

²² M. Komaniecka, *op. cit.*, s. 235.

²³ *Ibidem*, s. 235, 241.

²⁴ AIPN, 0326/576, Sprawozdanie z wykonania zadań przez Wydział III Biura „C” MSW z 4 I 1990 r., k. 163.

²⁵ AIPN, 1585/14791, Zarządzenie nr 043/90 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1990 r. o zaprzestaniu działalności Służby Bezpieczeństwa, b.p.

dotyczącej szczególnego zabezpieczenia oraz przechowywania i wycofania kart rejestracyjnych z kartoteki ogólnoinformacyjnej SB zanotował: „W celu zmniejszenia liczebności kart w kartotece ogólnoinformacyjnej SB wynikającej ze zmiany społeczno-politycznej oraz nieaktualności niektórych typów informacji proponuję dokonać wyłączenia i zniszczenia kart znajdujących się w Wydziale III Biura «C» MSW”²⁶. Natomiast w piśmie do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego płk Janusz Czubacki napisał: „[...] w związku z likwidacją jednostek organizacyjnych w resorcie spraw wewnętrznych Biuro «C» i wydziały (sekcje) «C» WUSW przystąpiły do analizy i przeglądu wszystkich zespołów materiałów archiwalnych i dokumentacji ewidencyjnej w celu kwalifikowania ich do przechowywania lub niszczenia”²⁷.

Informacje o niszczeniu dokumentów komunistycznej policji politycznej przedostały się do opinii publicznej w grudniu 1989 r. Wiązało się to z odnalezieniem przez mieszkańców Konstancina koło Warszawy mocno podniszczonych materiałów operacyjnych Departamentu IV MSW. W dniu 19 stycznia następnego roku Sejmowa Komisja Nadzwyczajna do Zbadania Działalności MSW, na której czele stał poseł Jan Rokita z Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego, uchwaliła słynny dezyderat nr 1 nakazujący gen. Kiszczakowi bezzwłoczne zbadanie doniesień prasowych²⁸. Odpowiedzią ministerstwa na pojawiające się w głównych dziennikach informacje była konferencja zorganizowana 30 stycznia 1990 r., podczas której na pytania przedstawicieli mediów odpowiadali: dyrektor Biura „C” płk Kazimierz Piotrowski (występujący jako dyrektor Centralnego Archiwum MSW), jego zastępca płk Janusz Czubacki oraz zastępca szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego płk Zbigniew Jabłoński²⁹. Piotrowski poinformował dziennikarzy, że niszczenie dokumentów odbywa się zgodnie z prawem i związane jest z reorganizacją aparatu bezpieczeństwa państwa. Zapewniał przy tym, że niszczeniu podlegają jedynie dokumenty pozbawione wartości historycznej, oraz że „robi wszystko co można, aby zachować cenne materiały”³⁰. Na pytanie jednego z dziennikarzy, kto decyduje o wartości historycznej niszczonych dokumentów, przedstawiciele mediów usłyszeli, że ich wytwórca, czyli SB. Według dziennikarza „Trybuny Kongresowej” odpowiedź ta wywołała sporo kontrowersji i – co najważniejsze – nie przekonała słuchaczy³¹. Ponadto przedstawiciel „Gazety Wyborczej” zanegował prawo MSW do niszczenia jakichkolwiek materiałów³². Oficjalnie zakaz niszczenia „wszelkich roboczych, operacyjnych i archiwalnych dokumentów” wydał gen. Kiszczak dzień po konferencji prasowej³³. Warto zaznaczyć, że – jak wynika z notatki służbowej dotyczącej przebiegu konferencji oraz analizy prasy – kwestia niszczenia fiszek kartotecznych nie była podczas spotkania w ogóle poruszana³⁴.

²⁶ AIPN, 0718/41, Notatka służbowa dotycząca szczególnego zabezpieczenia oraz przechowywania i wycofywania kart rejestracyjnych z kartoteki ogólnoinformacyjnej SB z sierpnia 1989 r., k. 5.

²⁷ *Ibidem*, Pismo zastępcy dyrektora Biura „C” MSW płk. Janusza Czubackiego do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego MSW gen. bryg. Stefana Stochaja z grudnia 1989 r., k. 7.

²⁸ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 458–460; R. Peterman, *op. cit.*, s. 385.

²⁹ AIPN, 0887/10, Informacja dotycząca przebiegu konferencji prasowej zorganizowanej w związku z kampanią prasową na temat niszczenia dokumentów MSW z 31 I 1990 r., k. 1–3; A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 460–461; R. Terlecki, *op. cit.*, s. 340.

³⁰ J. Jachowicz, *op. cit.*

³¹ C. Rudziński, *Zgodnie z przepisami, ale... Czy Służba Bezpieczeństwa niszczy archiwa?*, „Trybuna Kongresowa”, 31 I 1990, nr 3.

³² AIPN, 0887/10, Informacja dotycząca przebiegu konferencji prasowej zorganizowanej w związku z kampanią prasową na temat niszczenia dokumentów MSW z 31 I 1990 r., k. 2.

³³ AIPN, 0045/101, Decyzja nr 1 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zakazu niszczenia dokumentów w resorcie spraw wewnętrznych z 31 I 1990 r., k. 20.

³⁴ AIPN, 0887/10, Informacja dotycząca przebiegu konferencji prasowej zorganizowanej w związku z kampanią prasową na temat niszczenia dokumentów MSW z 31 I 1990 r., k. 1–3; *Materiały MSW są niszczone zgodnie z przepisami*, „Życie Warszawy” 31 I 1990, nr 26; J. Jachowicz, *op. cit.*; C. Rudziński, *op. cit.*

Na temat wartości historycznej materiałów SB wypowiedział się kilka miesięcy później Krzysztof Kozłowski, wiceminister spraw wewnętrznych w rządzie Tadeusza Mazowieckiego. W kwietniu 1990 r. podczas wywiadu udzielonego dziennikarzowi „Gazety Wyborczej” powiedział: „Jest dla mnie rzeczą oczywistą, bo są na to dowody w kartotekach, że istnieje grupa ludzi – nie chcę określać jej wielkości – która została złamana przez resort i upodlona. Gdyby ludzie ci przez publiczne ujawnienie ich kontaktów ze Służbą Bezpieczeństwa po raz drugi zostali rzućni na dno, skończyłoby się to falą samobójstw. [...] Szczególnym problemem sąteczki operacyjne i kartoteki [...]. Należy oddzielić te materiały od innych dokumentów, które mają rzeczywistą wartość historyczną”³⁵. Słowa Kozłowskiego pokazują, jak cennym źródłem były kartoteki i jak potężną dawkę informacji zawierały, informacji, które z różnych powodów szefostwo SB kwalifikowało do zniszczenia. Nie jest oczywiście prawdą, jak twierdził Kozłowski, że kartoteki SB nie posiadały żadnej wartości historycznej. W wielu przypadkach zapisy ewidencyjne są jedynym zachowanym źródłem świadczącym o współpracy lub zainteresowaniu daną osobą jednostek operacyjnych MSW. Trudno jest jednak odpowiedzieć na pytanie, czy usunięte z kartotek fiszki były faktycznie niszczone, czy też może znalazły się w prywatnych rękach jako narzędzie oddziaływania na osoby piastujące wysokie stanowiska państwowe oraz gwarancja możliwości prowadzenia interesów gospodarczych.

IV. „Kartoteka wydzielona” i kartoteka odtworzeniowa Biura „C” MSW

Usuwanie fiszek kartotecznych nastąpiło po wyborach do Sejmu Kontraktowego mających miejsce 4 czerwca 1989 r., które stanowiły przełomowy moment w procesie destrukcji systemu politycznego PRL. Pretekst do rozpoczęcia akcji niszczenia pomocy ewidencyjnych i materiałów aktowych dało prawdopodobnie pismo wiceministra spraw wewnętrznych gen. Henryka Dankowskiego z 26 czerwca 1989 r.³⁶ Dankowski nakazał w nim szefom wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych sporządzenie charakterystyk nowo wybranych posłów i senatorów, którzy byli tajnymi współpracownikami, kontaktami operacyjnymi lub osobami objętymi operacyjnym zabezpieczeniem, a następnie wycofanie ich z ewidencji operacyjnej. „Zdjęcie z ewidencji – pisał wiceminister – nie powinno oczywiście oznaczać przerwania kontaktu operacyjnego. Przeciwnie, należy podejmować różnorodne działania, by osoby te były coraz silniej związane z nami i coraz bardziej dyspozycyjne w realizacji zadań”³⁷. Polecenie – oznaczone najwyższym gryfem tajności – miały wykonać osoby uprzednio do tego wytypowane. Nie wiadomo, jakie były powody wystosowania tzw. listu Dankowskiego. Część historyków uważa, że mógł on powstać z chęci podjęcia próby powstrzymania demontażu władzy komunistycznej, m.in. poprzez unieważnienie czerwcowych wyborów lub wprowadzenie stanu wyjątkowego (zgromadzone w ten sposób informacje mogły być wykorzystane przeciwko opozycji)³⁸.

27 lipca 1989 r. w Centralnym Archiwum KC PZPR doszło do spotkania kierownika archiwum partii, szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego oraz dyrektora Biura „C” MSW³⁹. Rozmowa dotyczyła szczególnej ochrony materiałów w archiwach MSW i PZPR.

³⁵ *Teczki pełne raportów*, „Gazeta Wyborcza”, 11 IV 1990, nr 86.

³⁶ Tzw. list Dankowskiego opublikowano w: *Agenci w Sejmie*, „Spotkania”, 22 V 1991, nr 19; M. Grocki, *op. cit.*, s. 70–71; R. Terlecki, *op. cit.*, s. 335.

³⁷ *Agenci w Sejmie...*

³⁸ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 331–332; *idem*, *Służba niebezpieczeństwa. Czy w 1989 roku zamierzano wprowadzić w Polsce stan wojenny?*, „Wprost” 1999, nr 49, s. 30–31; W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1980–2002*, t. 3, Warszawa 2003, s. 129.

³⁹ AIPN, 0718/41, Notatka służbowa dotycząca spotkania w Centralnym Archiwum KC PZPR z 27 VII 1989 r., k. 1.

W jej toku uzgodniono, że w przypadku natrafienia na dokumenty niezwiązane z danym archiwum, nastąpi ich przekazanie do właściwej jednostki. Na koniec uczestnicy spotkania zwrócili uwagę na potrzebę wzajemnych konsultacji.

W tym samym miesiącu odbyło się spotkanie kierownictwa pionu archiwalnego SB z gen. Dankowskim, podczas którego opracowano ogólne zasady postępowania z aktami i dokumentacją ewidencyjną. Ustalenia przekazano naczelnikom wydziałów Biura „C” i sekcji „C” wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych ustnie – osobiście lub telefonicznie. Podczas dyskusji podjęto decyzję, że zniszczeniu zostaną poddane materiały dotyczące zagadnień, które nie wchodzą w zakres działań nowo powołanych jednostek organizacyjnych resortu. Informacje o osobach znajdujących się w aktach miały zostać wyłączone z KOI i zniszczone wraz z materiałami. Dyrekcja pionu archiwalnego przeznaczyła do zniszczenia:

„1) z zespołu akt operacyjnych wszystkie te dokumenty, których okres przechowywania minął – zgodnie z Zarządzeniem 049/85 ministra spraw wewnętrznych⁴⁰, oraz:

- akta byłej opozycji politycznej, która została zalegalizowana,
- materiały dotyczące kleru katolickiego i innych wyznań religijnych.

2) z zespołu akt obiektowych materiały dotyczące instytucji i obiektów, które przestały być chronione operacyjnie przez SB.

3) z zespołu dokumentacji ogólnoooperacyjnej prowadzone mają być prace rozpoznawcze w celu kwalifikacji do niszczenia dokumentów ze względu na mijający okres ich przechowywania, między innymi są to: wytyczne, plany, programy, założenia do pracy resortu spraw wewnętrznych”⁴¹.

Pod wpływem lipcowych ustaleń naczelnik Wydziału III i jego zastępca sporządzili w pierwszych tygodniach sierpnia notatkę służbową dotyczącą szczególnego zabezpieczenia, przechowywania i wycofania kart rejestracyjnych z KOI. Gromadzony przez ponad czterdzieści lat materiał podzielono na trzy kategorie. Część kart miała zostać wycofana z KOI i włączona do nowo utworzonej „kartoteki wydzielonej”, część przeznaczono do natychmiastowego zniszczenia, a część miała pozostać w kartotece. „Dla stworzenia więc jednolitości zasad postępowania oraz w celu zapewnienia szczególnej ochrony informacji proponuje się:

1. Dokonać wyłączenia z KOI wszystkich posiadanych informacji dot. posłów i senatorów [...];

3. Ponadto do zbioru tego należy włączyć informacje dot. osób, które nie ukończyły 65 lat życia i ponadto:

- a) skazanych w przeszłości na karę powyżej 2 lat więzienia, na które nie posiadamy materiałów archiwalnych (zniszczone);
- b) aktywistów działających w nielegalnych strukturach;
- c) osobowych źródeł informacji do rozpracowania struktur opozycyjnych;
- d) internowanych w okresie stanu wojennego;
- e) zatrzymanych w czasie rozruchów, na których nie posiadamy materiałów;
- f) zmarłych księży i osoby, które wystąpiły ze stanu duchownego”⁴².

⁴⁰ Zob. AIPN, 01096/9, Zarządzenie nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 VII 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych.

⁴¹ AIPN, 0718/41, Pismo zastępcy dyrektora Biura „C” MSW płk. Janusza Czubackiego do szefa Służby Zabezpieczenia Operacyjnego MSW gen. bryg. Stefana Stochaja z grudnia 1989 r., k. 7–8.

⁴² *Ibidem*, Notatka służbowa dotycząca szczególnego zabezpieczenia oraz przechowywania i wycofywania kart rejestracyjnych z kartoteki ogólnoinformacyjnej SB z sierpnia 1989 r., k. 3–4.

Początki tworzenia „kartoteki wydzielonej” przypadają na drugą połowę sierpnia 1989 r. i wiążą się nierozdzielnie z wydarzeniami, jakie miały wówczas miejsce na scenie politycznej. Decyzja Sejmu PRL z 2 sierpnia tr. o powołaniu na urząd Prezesa Rady Ministrów gen. Czesława Kiszczaka wywołała protesty nie tylko wśród członków opozycji, ale także w szeregach samej PZPR. W rezultacie 19 sierpnia prezydent gen. Wojciech Jaruzelski powierzył misję tworzenia nowego rządu jednemu z liderów opozycji – Tadeuszowi Mazowieckiemu. Głosowanie za jego kandydaturą odbyło się w sejmie 24 sierpnia⁴³. Prawdopodobnie w tym okresie notatka Bieleckiego i Piegi trafiła do dyrekcji pionu archiwalnego MSW. Na jej podstawie opracowano we wrześniu nową, w której – poza wymienionymi przez naczelników Wydziału III grupami osób i spraw podlegających zabezpieczeniu – znalazła się informacja, że do „kartoteki wydzielonej” mają zostać włączone także materiały dotyczące osób biorących udział w nielegalnych zgromadzeniach⁴⁴. W obu przypadkach autorzy pisali jedynie o zabezpieczeniu kart, nie było natomiast mowy o ich niszczeniu. Do natychmiastowego wycofania z KOI i likwidacji przeznaczono następujące grupy kart dotyczących niżej wymienionych osób:

„1. Skazanych w przeszłości na karę do 2 lat więzienia, na które wydziały (sekcje) «C» dokonały zniszczenia materiałów;

2. Odmowy powrotów obywateli PRL z wyjazdów prywatnych do krajów kapitalistycznych;

3. Biorących udział w manifestacjach i nielegalnych zgromadzeniach, na których brak jest materiałów;

4. Upoważnionych do dostępu do wiadomości stanowiących tajemnicę państwową (pozostawiając ten typ rejestracji wyłącznie w kartotece ogólnoinformacyjnej pionu «C»);

5. Wpisanych do indeksu niepożądanych w PRL po ich odwołaniu;

6. Rejestrowanych, u których dokonano przeszukania z wynikiem negatywnym, jeżeli od daty rejestracji upłynęło 5 lat;

7. Rejestrowanych cudzoziemców i obywateli polskich, którzy domeldowywali lub byli domeldowani w hotelach, jeżeli od daty rejestracji upłynęło 5 lat”⁴⁵.

W KOI pozostać miały następujące typy informacji:

„– aktualne zainteresowania jednostek operacyjnych SB, WSW, Zarządu II Sztabu Generalnego WP, WSW Jednostek Wojskowych, Wojsk Ochrony Pogranicza;

– rejestrowanych przez jednostki MO jako kandydatów i tajnych współpracowników;

– aktualnie prowadzone sprawy przez jednostki śledcze MSW;

– zastrzeżonych na wyjazdy za granicę;

– wpisanych do indeksu niepożądanych na przyjazdy do PRL;

– rejestrowanych w ramach faktów i materiałów wstępnych;

– rejestrowanych w ramach TEOK;

– internowanych w okresie stanu wojennego;

– będących w przeszłości w zainteresowaniu jednostek operacyjnych, na których posiadamy materiały”⁴⁶.

Notatki służbowe kierownictwa pionu archiwalnego zawierają szczegółowe wytyczne odnoszące się do tworzenia „kartoteki wydzielonej”⁴⁷. Zgodnie z instrukcją w miejsce wycofanych z KOI kart dotyczących parlamentarzystów miały zostać wstawione – na czas przejściowy – zastawniki z adnotacją „Immunitet”. Wyłączenie kart następowało po nadesłaniu do

⁴³ Szerzej na ten temat zob. A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, s. 373–397.

⁴⁴ AIPN, 0718/41, Notatka służbowa dotycząca szczególnego zabezpieczenia oraz przechowywania i wycofywania kart rejestracyjnych z kartoteki ogólnoinformacyjnej SB z września 1989 r., k. 16.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 17.

⁴⁶ *Ibidem*.

Wydziału III – z wydziałów Biura „C” i sekcji „C” wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych – kart E-16 z informacją o zniszczeniu materiałów lub o konieczności ich przełożenia z adnotacją „Proszę o zabezpieczenie”. W toku analizy zachowanych kart nie natrafiono jednak na fiszki, które by zawierały taką informację. Odnaleziono natomiast karty E-16 o treści: „Proszę o wycofanie informacji dotyczących numeru archiwalnego [tu podawano numer – przyp. autorów]”. Niniejsze karty – wypełnione przez tę samą osobę – datowane są na 21 sierpnia 1989 r. (należy przypomnieć, że właśnie w tym okresie zapadały kluczowe decyzje dotyczące objęcia przez Mazowieckiego fotela premiera). Nie są to jednak typowe karty wypełnione zgodnie z przeznaczeniem. Nie posiadają one bowiem charakteru kancelaryjnego, tzn. w miejscu, gdzie powinien znajdować się stempel nagłówkowy i numer dziennika, powtórzona jest sygnatura materiałów. Brakuje także informacji o „ruchach” materiałów aktowych, co jest cechą charakterystyczną dla prawidłowo wypełnionej karty. Po wyrejestrowaniu wszystkich parlamentarzystów zastawniki miały zostać usunięte. Warto w tym miejscu dodać, że analizując fiszki przeznaczone do wycofania z KOI, natrafiono na karty wzór Mkr-2 z adnotacją „P” (poseł) i „S” (senator).

Karty wyłączone z KOI utworzyły „kartotekę wydzieloną”, która w myśl instrukcji miała także zawierać rejestracje kryminalne. Wszelkie decyzje dotyczące nowo powstałej kartoteki należały do dyrektora Biura „C” MSW. Mógł on podjąć decyzję o jej zniszczeniu lub o przełożeniu z KOI innych zagadnień. Dostęp do „kartoteki wydzielonej” był ograniczony, przechowywano ją w specjalnie wyznaczonych pomieszczeniach⁴⁸. Wśród osób uprawnionych do korzystania z kartoteki znalazły się: kierownictwo wyższego szczebla, upoważnieni przedstawiciele komórek kadrowych MSW oraz Zarządu Ochrony Funkcjonariuszy, a także upoważnieni pracownicy operacyjni. Dane o osobach, które znalazły się w „kartotece wydzielonej”, podlegały także zabezpieczeniu w ZSKO. Oznaczało to, że ze zgromadzonych w komputerowej bazie informacji miał powstać zbiór wydzielony z ograniczonym dostępem i odpowiednimi blokadami systemowymi oraz programowymi.

W wyniku zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej „kartoteka wydzielona” została zakwalifikowana do zniszczenia. Trudno jest jednak odpowiedzieć na pytanie, kiedy karty oznaczono literą „Z”. Mogło to mieć miejsce w ostatnim kwartale 1989 r. lub w pierwszych dniach następnego roku, a ściślej – po 9 stycznia. Wówczas to odbyła się telekonferencja kierownictwa MSW z szefami wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych, podczas której wydano polecenie niszczenia dokumentów SB⁴⁹. Gen. bryg. Krzysztof Majchrowski, dyrektor Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa, stwierdził wówczas: „Wszystkie osoby wykorzystywane przed 4 czerwca 1989 r. wyrejestrować, a materiały zniszczyć. Sprawy operacyjne poddać analizie tak, aby nie było dokumentów tajnych współpracowników”⁵⁰. Zdaniem Michała Grockiego w pierwszych miesiącach 1990 r. wycofano z KOI i zniszczono ok. 55 tys. kart, natomiast do dalszej likwidacji przeznaczono 470 tys. kart (ok. 235 mb) oznaczonych literą „Z”⁵¹. Uratowane karty stanowią dziś trzon znajdującej się w Wydziale Ewidencji BUAD IPN kartoteki odtworzeniowej Biura „C” MSW, która została utworzona w 1994 r. na mocy decyzji szefa UOP gen. Gromosława Czempin-

⁴⁷ Zob. notatki służbowe dotyczące szczególnego zabezpieczenia, przechowywania i wycofywania kart rejestracyjnych z KOI z sierpnia i września 1989 r. (AIPN, 0718/41, k. 3–5, 15–17).

⁴⁸ AIPN, 0718/41, Notatka dotycząca specjalnego zabezpieczenia materiałów archiwalnych w Biurze „C” MSW z 29 VII 1989 r., k. 14.

⁴⁹ R. Peterman, *op. cit.*, s. 385; R. Terlecki, *op. cit.*, s. 339.

⁵⁰ Cyt. za: R. Peterman, *op. cit.*, s. 385.

⁵¹ M. Grocki, *op. cit.*, s. 26.

skiego. Kartoteka odtworzeniowa – przejmowana z UOP/ABW w latach 2001–2004 – różni się jednak w zasadniczy sposób od tej powstałej pod koniec 1989 r. „kartoteki wydzielonej”, mianowicie liczy ona ok. 865 tys. kart (ponad 432 mb). Różnica ok. 395 tys. kart między stanem obecnym a tym z początku lat dziewięćdziesiątych bierze się stąd, że w ostatniej dekadzie minionego wieku sporządzano w UOP karty odtworzeniowe (m.in. wzór DE-14/O), które były wypełniane na podstawie dostępnych pomocy ewidencyjnych oraz materiałów aktowych, a następnie włączane do kartoteki odtworzeniowej. Ponadto jeszcze pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. dokonywano przełożeń między kartoteką odtworzeniową i KOI, o czym świadczą adnotacje na zachowanych kartach. Obecnie w kartotece odtworzeniowej Biura „C” MSW znajduje się ok. 450 tys. kart oznaczonych literą „Z”. Biorąc pod uwagę fakt, że w KOI także występują fiszki tak oznaczone, należy stwierdzić, że liczba podana przez Grockiego bliska jest prawdy.

Dla zilustrowania obiegu kart między KOI, „kartoteką wydzieloną” a kartoteką odtworzeniową Biura „C” MSW warto odwołać się do zachowanej w BUiAD IPN dokumentacji ewidencyjnej dotyczącej Ryszarda Reiffa – prawnika i publicysty, przewodniczącego Stowarzyszenia PAX, członka Rady Państwa, który jako jedyny sprzeciwił się wprowadzeniu stanu wojennego, wreszcie senatora I kadencji z ramienia Komitetu Obywatelskiego. Z zapisów ewidencyjnych wynika, że Reiff w latach 1979–1983 był tajnym współpracownikiem Departamentu IV MSW o pseudonimie „Demagog”⁵². W zasobie BUiAD znajdują się dwie karty dotyczące Reiffa: karta wzór Mkr-2 z 22 lutego 1983 r., na której widnieje informacja o złożeniu do archiwum materiałów dotyczących współpracy byłego przewodniczącego PAX z SB (sygn. akt: MSW 9859/I i MSW mf 8698/1⁵³), oraz karta wzór E-14/1 z 24 lipca 1989 r., która z kolei informuje o złożeniu do archiwum kwestionariusza ewidencyjnego (sygn. akt MSW 55048/II⁵⁴). Zgodnie z wytycznymi opracowanymi przez naczelników Wydziału III Biura „C” MSW, 21 sierpnia 1989 r. do wydziału trafiła karta E-16 z informacją o wycofaniu z ewidencji obu typów spraw, po czym karty dotyczące Reiffa wprowadzono najprawdopodobniej do „kartoteki wydzielonej”. Kolejną zachowaną kartą jest E-16 datowana na 22 stycznia 1990 r., która zawiera informację o zniszczeniu kwestionariusza ewidencyjnego. Między 21 sierpnia 1989 r. a 22 stycznia następnego roku obie karty – Mkr-2 i E-14/1 – zakwalifikowano do zniszczenia, nabijając na nich stempel z literą „Z”. Fakt, że obecnie karta E-14/1 znajduje się w kartotece odtworzeniowej Biura „C” MSW świadczy o przeznaczeniu jej do zniszczenia, co zresztą potwierdza karta E-16 ze stycznia 1990 r. Natomiast karta Mkr-2 znajduje się w kartotece ogólnoinformacyjnej Biura „C” MSW – posiada adnotację o włączeniu do KOI datowaną na 21 października 1992 r. i przekreśloną literę „Z”. Należy przypuszczać, że zgodnie z wytycznymi karta ta mogła znajdować się w tzw. kartotece 560, która – jak się wydaje – stanowiła część „kartoteki wydzielonej”. Warto na marginesie zaznaczyć, że w ZSKO brakuje rekordów dotyczących Reiffa. Może to oznaczać, że zostały one usunięte po wyłączeniu kart z KOI.

Na zakończenie rozważań poświęconych specjalnemu zabezpieczeniu i niszczeniu kart z Centralnej Kartoteki Ogólnoinformacyjnej należy poświęcić kilka zdań wspomnianej „kartotece 560”. Liczba ta – stanowiąca sumę posłów i senatorów zasiadających w parlamencie – jest oczywiście umowną. Z analizy materiałów wynika, że pierwotnie była ona

⁵² Na temat współpracy Reiffa z organami bezpieczeństwa państwa zob. P. Gontarczyk, *Nowe kłopoty z historią. Publicystyka z lat 2005–2008*, Warszawa 2008, s. 165–186.

⁵³ Akta zachowały się pod sygn.: AIPN, 00170/286; AIPN, 00945/2635.

⁵⁴ Materiały nie zachowały się w zasobie BUiAD IPN.

14.06.11
H. Nowicka

JAWNE
T A
po wypełnieniu

1.) REIFF
Nazwisko (dla mężatki także nazwisko panieńskie)

2.) RYSZARD
Imiona (używane podkreślić)

3. Roman
Imię ojca

4. Jadwiga Mrugała
Imię i nazwisko pani matki

5. 4.04.1923 r. Warszawa
Data i miejsce urodzenia (miejscowość, gmina, wojew.)

6. Warszawa, ul. Krasickiego 5 m.2
Miejsce zamieszkania (dokładny adres)

7. Stowarzyszenie PAX
Ostatnie miejsce pracy (nazwa zakładu,
instytucji — podać w pełnym brzmieniu) i stanowisko

8. polska
Narodowość

9. polskie
Obywatelstwo

10. wyższe
Wykształ. — stopień nauk.

11. _____
Zawód

12. intelig
Pochodzenie społeczne

13. _____
Przynależność partyjna

*) Wypełnić drukami drukowanymi literami

CHD
951219/35

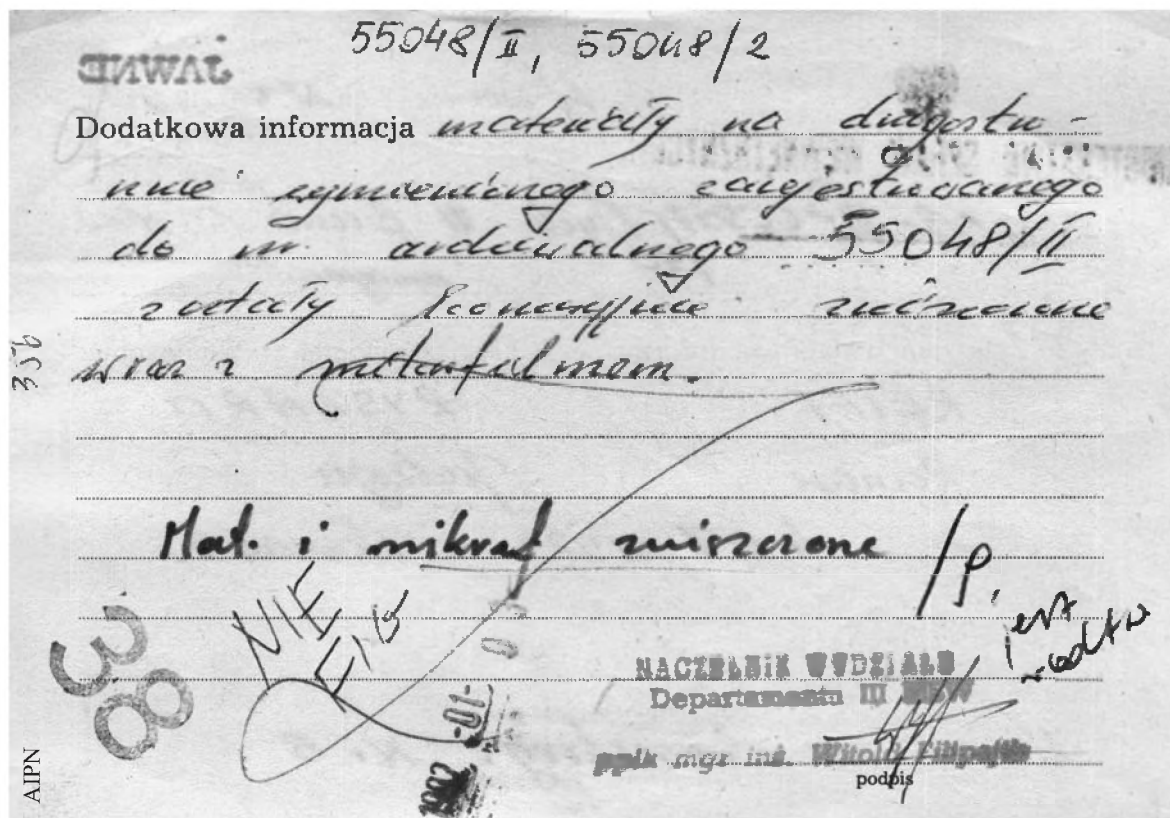
*** NUMER EWIDENCYJNY ***
23074041838

AIPN

Awers karty Mkr-2
dotyczącej Ryszarda Reiffa
z nabitą, a następnie
skreśloną literą „Z”

częścią „kartoteki wydzielonej”. Michał Grocki, a za nim inni, twierdzi, że na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. „kartoteka 560” znajdowała się w dyspozycji ówczesnego dyrektora Biura „C” MSW, później ślad po niej zaginął. W toku prowadzonych badań spotkano się jednak z nielicznymi przypadkami zachowanych w KOI kart rejestracyjnych, które zawierają informacje o tajnej współpracy – zakończonej najpóźniej w połowie lat osiemdziesiątych – wyłonionych w czerwcowych wyborach parlamentarzystów. Na kartach tych brak jest oznaczenia literą „Z”. Ponadto w ZSKO natrafiono na rekord, który zawiera informację o współpracy z „bezpieką” jednego z parlamentarzystów.

Proces niszczenia pomocy ewidencyjnych SB objął nie tylko Centralną Kartotekę Ogólnoinformacyjną, ale także inne kartoteki znajdujące się w Biurze „C” MSW. Jedną z nich była – przechowywana w BUiAD IPN – kartoteka księży katolickich, na którą składają się obecnie karty dotyczące 23 074 duchownych. Z zachowanego dziennika rejestracyjnego TEOK wynika, że w latach 1963–1989 zarejestrowano 50 686 osób. Oznacza to, że zniszczeniu uległo 27 612 kart, tj. 54 proc. kartoteki. Likwidacji podlegały wybrane fiszki z całego okresu rejestracyjnego. Kolejną była kartoteka pseudonimowa TW, w której znajduje się 14 048 kart. Tymczasem w dziennikach archiwalnych teczek personalnych i pracy agen-

Rewers karty E-1b dotyczącej Ryszarda Reiffa z informacjami o zniszczeniu kwestionariusza ewidencyjnego

tury wyeliminowanej Biura „C” MSW jest 24 855 sygnatur. Należy rozumieć, że zniszczono ok. 11 000 kart, tj. ponad 40 proc. kartoteki.

V. Podsumowanie

Reasumując, niszczenie na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. materiałów aktowych resortu bezpieczeństwa państwa odbywało się równoległe z niszczeniem pomocy ewidencyjnych. Proceder ten stosowany był z jednej strony za zgodą kierownictwa MSW, z drugiej – w wielu przypadkach – bez jego wiedzy i aprobaty. Decyzje o niszczeniu dokumentów determinowane były wydarzeniami rozgrywającymi się na scenie politycznej oraz reorganizacją struktur SB. Fakt, że wysokie stanowiska w administracji państwowej obejmowały osoby, które do niedawna pozostawały w operacyjnym zainteresowaniu jednostek komunistycznej „bezpieki”, dowodzi, że kierownictwo MSW podjęło w rezultacie decyzję o rozpoczęciu akcji niszczenia dokumentacji SB. Tak też było w przypadku Centralnej Kartoteki Ogólnoinformacyjnej. Początkowo karty dotyczące wybranych w czerwcu 1989 r. parlamentarzystów podlegały przełożeniu z KOI do „kartoteki wydzielonej”. Z czasem – prawdopodobnie w pierwszych tygodniach stycznia 1990 r. – przeznaczono je do zniszczenia. Decyzja o utworzeniu „kartoteki wydzielonej” niosła za sobą określone korzyści. Po pierwsze, dawała możliwość szybkiego i łatwego dotarcia do informacji dotyczących osób, które podlegały specjalnemu zabezpieczeniu. Po drugie, kartotekę można było w każdej chwili zniszczyć lub podjąć w stosunku do niej inne decyzje. Trzeba także pamiętać, że usunięcie kart z KOI uniemożliwiało natychmiastowy dostęp nie tylko do sygnatur, pod którymi złożono w archiwum materiały, ale także do informacji zawartych na tychże kartach.

Na zakończenie warto jeszcze raz odwołać się do informacji funkcjonujących w obiegu naukowym, jakoby wszystkie karty, na których znajdowały się zapisy dotyczące współpracy posłów i senatorów z SB, bezpowrotnie zaginęły na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Wyniki kwerendy przeprowadzonej w zasobie ewidencyjnym BUiAD IPN świadczą o tym, że nie jest to do końca prawda.

Fot. Wiesław Kaczmarczyk

Centralna Kartoteka Ogólnoinformacyjna w zasobie BUiAD w Warszawie